

CATALUNYA. CONSCIÈNCIA DIFERENCIAL I IDENTITAT COL·LECTIVA A LA PRIMERA MEITAT DEL VUIT-CENTS. ALGUNES NOTES I CONSIDERACIONS

DAVID CAO COSTOYA
Universitat de Barcelona

1. LA IDENTITAT CATALANA ENTRE L'ÀNTIC RÈGIM I LA NAIXENT SOCIETAT CONTEMPORÀNIA: UN REPTE, EN PART, PENDENT EN LA NOSTRA HISTORIOGRAFIA

Fins fa relativament pocs anys, l'anàlisi de les identitats col·lectives en la historiografia catalana ha estat poc menys que territori exclusiu dels contemporanistes.¹ D'uns quants anys ençà aquest panorama ha començat a canviar sensiblement. Són diversos els historiadors modernistes que han donat a la formació política i ideològica de les identitats col·lectives un lloc central dins el seu programa de recerca i reflexió historiogràfiques.² Bona part dels treballs resultants s'han centrat en la Catalunya del segle XVII, més o menys ancorats en el centre de gravetat que representa la revolta catalana de 1640 i les dinàmiques politicoideològiques que hi estan associades. Per a tots aquests historiadors —no entrem ara a escatir les diferències de plantejament—, el segle XVII representa un període fonamental per a la cristallització d'aquestes construccions polítoculturals, procés que és paral·lel al sorgiment dels estats moderns i llurs creixents exigències polítiques, fiscals i militars.

Un dels autors als quals ens estem referint, Xavier Torres, emfasitza el fet que la identitat catalana i la seva expressió política en forma de patriotisme, en aquell moment, no es fonamentaven principalment en aspectes estrictament culturals o d'ètnicitat (per bé que no hi eren del tot innocus), sinó que tenien un caràcter bàsicament *constitucional*, vinculat a l'existència d'una comunitat política articulada per un complex de lleis i privilegis. La *clau*, segons aquest autor, es trobaria en l'*esfera institucional*, en «las distintas formas de articulación política de un territorio».³ Així, tot i que Torres remarca l'existència de «nacions abans del nacionalis-

me», diferencia clarament entre el patriotisme antic i el nacionalisme modern i descarta que entre ambdós existís una transició simple, lineal o necessària. Al mateix temps, però, planteja la possibilitat que aquells precedents antics no fossin del tot intrascendents en el condicionament de les dinàmiques polítiques i culturals contemporànies.

Aquí, però, ens trobem amb una greu dificultat. No disposem, ara per ara, d'estudis semblants als esmentats per al segle XVIII, fet que ens impedeix concretar amb certitud les eventuals continuïtats o disrupcions entre aquells fenòmens antics i les dinàmiques identitàries contemporànies. Si la historiografia catalana ha mostrat un interès considerable en l'estudi de determinades transformacions economicosocials justament en aquesta fase de transició que hem convingut a anomenar, amb variacions, el pas de l'Àntic Règim a la naixent societat contemporània, no pot dir-se el mateix en relació amb la qüestió de les identitats. Desconeixem força quina era la idea de comunitat diferencial dels catalans en el transcurs del segle XVIII i en el trànsit a la contemporaneïtat, de manera que no és possible modular amb precisió com es van reconfigurar davant les noves condicions històriques (si van fer-ho, com és de suposar) les identitats col·lectives antigues i les formes de cohesió social i territorial preexistents.

Si com ho apunten alguns estudis, la identitat catalana de l'Àntic Règim se sostenia molt especialment sobre el fet constitucional, vinculada estretament a l'existència de l'estructura institucional i jurídica que regia la comunitat, seria presumible que el seu desballestament després del desenllaç de 1714 i els decrets de Nova Planta l'hauria d'haver afectat absolutament. Quins elements foren determinants, a partir d'aleshores, en un context d'integració creixent dins les estructures polítiques i administratives espanyoles, en el marc d'una monarquia borbònica amb designis centralitzadors i uniformitzadors?⁴ La pervivència del dret privat, l'ús encara generalitzat de la llengua catalana en la majoria d'àmbits, la memòria històrica de les institucions perdudes, la consciència de comunitat derrotada

1. Un fruit recent destacable d'aquesta preocupació, a l'obra col·lectiva Jordi CASASSAS (coord.), *Les identitats a la Catalunya contemporània*, Barcelona, Galerada, 2009.

2. Vegeu, per exemple, Xavier TORRES, *Naciones sin nacionalismo: Cataluña en la monarquía hispánica, siglos XVI-XVII*, València, Universitat de València, 2008; Antoni SIMON, *Construccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005; Òscar JANÉ, *Catalunya i França al segle XVII: Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)*, Catarroja, Barcelona, Afers, 2006.

3. Xavier TORRES, *Naciones sin nacionalismo...*, 2008, p. 347.

4. Joaquim Albareda s'interroga sobre aquesta qüestió i d'altres a Joaquim ALBAREDA, «El XVIII: un segle sense política?», a Jaume RENYER i Enric PUJOL (dir.), *Pensament polític als Països Catalans, 1714-2014*, Barcelona, Centre d'Estudis de Temes Contemporanis, Pòrtic, 2007, p. 71-92.

i el victimisme, el desenrotllament econòmic i social que Catalunya viu en aquella centúria, l'existència d'unes dinàmiques collectives de caràcter regional comandades indiscutiblement per Barcelona,⁵ potser? Si com afirmava Salvador Sanpere i Miquel (1840-1915), historiador positivista i polític republicà, la Nova Planta borbònica significà la mort de l'Estat, però no la fi del poble català, hauríem de poder explicar per què va ser així i ponderar quins elements ho van possibilitar. L'afirmació de Sanpere que «un pueblo vive mientras su lengua vive» té el valor de ser representativa des de la perspectiva catalanista de principis del nou-cents, quan ja s'havia fet de la llengua pròpia un atribut fonamental de la configuració identitària del poble català, però no ens explica l'eventual pervivència i evolució d'aquella consciència diferencial un cop perdut l'autogovern.⁶

Pierre Vilar (1906-2003), hispanista francès d'influència perdurable en la nostra historiografia, es proposà d'estudiar «els fonaments econòmics de les estructures nacionals» i conferí gran importància al creixement català del segle XVIII (en l'ordre demogràfic, econòmic, de pes creixent de la regió en el conjunt espanyol), per ser llavors quan s'assentaren les bases d'un desenvolupament capitalista desigual en territori espanyol, factor que considerava fonamental per explicar la futura accentuació de la *personalitat regional* catalana i l'afirmació d'una consciència diferencial de grup en el segle XIX.⁷ Vilar remarcava la correlació dinàmica entre «l'estructura econòmica» i el «sentiment de grup», i advertia sobre la necessitat de tenir present aquesta dualitat en el moment d'atansar-se a l'anàlisi del fet nacional. L'historiador francès indicava, al mateix temps, però, que durant bona part del set-cents la «intensa vida regional» trobà un acomodament favorable en el conjunt espanyol, lluny de les relacions conflictives del segle següent,⁸ i encara afirmava que el segle XVIII havia estat «estèril per a l'esperit de grup dels catalans»,⁹ una etapa en què la consciència del collec-

tiu havia passat per un procés «d'afebliment» i havia estat en «risc de desaparició», si més no entre les «clases emprendedores i acomodades».¹⁰

Ferran Soldevila (1894-1971) considerava que el segle XVIII era, en bona mesura, un període en què l'obra de «desnacionalització» s'havia intensificat, i en el qual els catalans «anaven a assajar d'esdevenir *provincia*», «essent la seva voluntat fondre's dins Espanya, d'assimilar-s'hi, d'esborrar, doncs, la diferenciació existent, profunda encara».¹¹ Aquesta perspectiva era molt deutora del tipus de discurs que havia anat cristallitzant des del segle XIX amb el moviment de la *Renaixença* i que contrastava dramàticament un set-cents marcat per la culminació d'una secular decadència i alienació collectives, amb un període més o menys gloriós de revifament de la cultura i l'*esperit* catalans iniciat en les dècades centrals del vuit-cents. Ernest Lluch (1937-2000) va impugnar explícitament aquest tipus de plantejament i va voler posar de manifest que durant el segle XVIII s'havien produït tota una sèrie de manifestacions i projectes en l'àmbit polític, cultural i econòmic que evidenciaven que aquell no havia estat un «segle nacionalment perdut per a Catalunya», i feia seves les paraules de Jordi Rubió i Balaguer (1887-1982) en el sentit de reclamar l'heretatge del set-cents per comprendre més adequadament el fenomen cultural de la *Renaixença*.¹² Així, Lluch subratllava especialment la pervivència d'una tradició política autòctona alternativa a l'absolutisme centralista (que enllaçaria, d'alguna manera, amb les *reivindicacions foralistes* d'alguns dirigents catalans en el període constituent de les Corts de Cadis) i l'existència d'un *projecte il·lustrat per a Catalunya* forjat a l'entorn de 1780 que, fonamentat en la història i la literatura pròpies i en una visió del present i del futur de l'economia catalana, conferia una *consciència global de país*. En la materialització d'aquells projectes va ser fonamental el paper de la Junta de Comerç i de persones com Jaume Caresmar (1717-1791) i Antoni de Capmany (1742-1813). En fi, la imatge d'un segle XVIII «tranquil» i d'una societat catalana que havia oblidat definitivament la memòria de les antigues lleis i institucions i s'havia acomodat gratament i plenament a les estructures de l'absolutisme centralista borbònic ha estat qüestionada de manera seriosa en diversos estudis.¹³

5. Sobre la formació d'un sistema de ciutats català i l'articulació d'un mercat interior coordinat per Barcelona, malgrat referir-se a un període anterior, Albert GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña 1550-1640*, Madrid, Alianza, 1998. Vegeu també Jaume DANTÍ (coord.), *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2005; Jaume DANTÍ (coord.), *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2011.

6. Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, Barcelona, L'Avenç, 1905, p. 690 (ed. facsímil amb estudi introductor de Joaquim Albareda: Barcelona, Base, 2001).

7. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna: Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, vol. I, Barcelona, Edicions 62, 1964, especialment p. 15-87.

8. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna...*, 1964, p. 79 i s.

9. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna: Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, vol. II, Barcelona, Edicions 62, 1964, p. 419.

10. Pierre VILAR, *Estat, nació, socialisme: Estudis sobre el cas espanyol*, Barcelona, Curial, 1982, p. 75.

11. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, vol. III, 2a ed., Barcelona, Alpha, 1962-1963, p. 1168-1170.

12. Ernest LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII: Foscos i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, Edicions 62, 1996; Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Història de la literatura catalana*, vol. III, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986, p. 19.

13. Vegeu, per exemple, Lluís ROURA, *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Vic, Eumo, 2005; Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'antic règim: 1453-1808*, Barcelona, Curial, 1983.

Segons Pere Anguera (1953-2010), el 1800 el «pòsit diferencial era viu i poderós», «persistia» una identitat catalana fonamentada sobre elements diversos com la llengua, el dret civil o la «consciència col·lectiva de formar part d'una comunitat derrotada». D'acord amb la interpretació d'aquest historiador, la implosió de la Guerra del Francès (1808-1814) significà un punt d'inflexió rellevant perquè «per primera vegada s'evidencià en un conjunt significatiu de catalans un sentiment espanyol». El mateix autor indicava, però, que el conflicte actuà de «manera doble i contradictòria», perquè alimentà una consciència històrica particularista susceptible de plantejaments més polítics que, en certa manera, van prendre cos al compàs de la creixent pressió homogeneïtzadora del modern estat liberal.¹⁴

El fet és que la Guerra del Francès fou mitificada molt aviat com un moment de comunió sentimental i germanor entre els diversos territoris i pobles d'Espanya, galvanitzats enfront d'un enemic comú. La resistència col·lectiva contra el francès passà a convertir-se en mite fundacional d'un projecte nacional espanyol compartit.¹⁵ Avui sabem que sota la celebrada unanimitat s'amagaven mòbils molt diversos i projectes polítics de factura ben distinta. Si existia aleshores una vigorosa identitat catalana diferencial, com apuntava Anguera, quins n'eren exactament els atributs definitoris fonamentals, com va acomodar-se a la nova textura política i quin tipus de cohabitació va establir amb altres lleialtats i marcs d'integració?¹⁶ El patriotisme català va tenir cap paper rellevant en l'alçament i en la determinació de la dinàmica política del període o li va correspondre un paper absolutament marginal enfront d'altres principis de cohesió i mobilització? Soldevila observava que el sentiment patriòtic català i l'espanyol es barrejaven d'una manera difícilment discernible i identificava manifestacions de «tímid regionalisme».¹⁷ Joan Mercader (1917-1989) qualificava de «particularisme provincial» la ideologia dels dirigents del Princi-

pat i de «federalista» la posició de la Junta Superior de Catalunya,¹⁸ mentre que Jaume Vicens i Vives (1910-1960) detectava en el període un «caliu provincialista» a Catalunya i assenyalava que continuava viu el record de les antigues institucions de govern, fet que no havia estat obstacle perquè els catalans se sentissin absolutament espanyols.¹⁹ Vilar, per la seva banda, considerava que aquell era el moment històric de més afirmació de la unitat nacional espanyola i que els esdeveniments posaven de manifest que no hi havia, necessàriament, oposició entre anticentralisme i unitat.²⁰

Treballs més recents han insistit en el fet que el patriotisme català del període i l'existència d'una consciència d'identitat diferencial no van ser obstacles per participar de manera més o menys coordinada en la resistència i la construcció d'un projecte polític col·lectiu d'abast espanyol.²¹ Així, segons Maties Ramisa, la «identificació política de Catalunya amb Espanya» era «compatible amb el manteniment de la pròpia identitat en el substrat bàsic de la consciència col·lectiva». El mateix historiador constata que els agents i oficials napoleònics no s'estaven de subratllar els forts particularismes existents a la Península i d'assenyalar la «diferent idiosincràsia dels catalans i la resta d'espanyols»: «els bonapartistes tenen molt clara l'entitat geohistòrica i lingüística de Catalunya, que sempre consideren un objectiu militar específic dins d'Espanya».²² Probablement això explicaria, en part, l'assaig *catalanista* amb què el mariscal Augereau va intentar atraure Catalunya a l'Imperi durant la primera meitat de l'any 1810, quan va apel·lar-se estratègicament al sentiment particularista del poble català amb proclames que n'exaltaven el caràcter laboriós i les gestes històriques, i es va promoure l'ús públic i oficial de la llengua catalana, fet que es traduí, per exemple, en la publicació bilingüe català-francès del *Diario de Barcelona (Diari de Barcelona y del Govern de Catalunya)* o la redacció de les actes del consistori barceloní en la llengua autòctona.²³ Un dels principals col·laboradors i inspira-

14. Pere ANGUERA, «Entre dues possibilitats: espanyols o catalans?», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Del patriotisme al catalanisme: Societat i política (segles XVI-XIX)*, Vic, Eumo, 2001, p. 317-337. Vegeu, també, Pere ANGUERA, *Els precedents del catalanisme: Catalanitat i anticentralisme: 1808-1868*, Barcelona, Empúries, 2000, especialment p. 27-88.

15. Sobre aquest mite, José ÁLVAREZ JUNCO, «La invenció de la Guerra de la Independència», *Studia Historica. Historia Contemporània* (Salamanca), núm. 12 (1994), p. 75-99; Lluís Ferran TOLEDANO, «La Guerra de la Independència como exponente de la unanimidad española», a José M. PORTILLO, Xosé Ramón VEIGA i María Jesús BAZ (ed.), *A Guerra da Independência e o primeiro liberalismo en España e América*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 2009, p. 69-101.

16. Vegeu-ne algunes reflexions a Albert GHANIME, «Reflexions al voltant de la Guerra del Francès i la identitat catalana», a Jordi CASASSAS (coord.), *Les identitats a la Catalunya contemporània*, Barcelona, Galerada, 2009, p. 183-200.

17. Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, 1962-1963, p. 1266 i s.

18. Joan MERCADER, «La ideologia dels catalans del 1808», *Miscel·lanea Aqualatensia* (Igualada), núm. 5 (1987), p. 83-98.

19. Jaume VICENS I VIVES, «La Guerra del Francès», a Ramon d'ABADAL i Jaume VICENS I VIVES, *Moments crucials de la història de Catalunya*, Barcelona, Vicens-Vives, 1962, p. 283-285.

20. Pierre VILAR, «Ocupació i resistència durant la Guerra Gran i en temps de Napoleó», a *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*, Barcelona, Curial, 1973, p. 126-128.

21. Antoni MOLINER, *La Catalunya resistent a la dominació francesa: La Junta Superior de Catalunya (1808-1812)*, Barcelona, Edicions 62, 1989.

22. Maties RAMISA, *Els catalans i el domini napoleònic: (Catalunya vista pels oficials de l'exèrcit de Napoleó)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 359-372.

23. Joan MERCADER, *Catalunya i l'Imperi napoleònic*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978, p. 79-133. Mercader constata l'escassíssim ressò que havia trobat la campanya. Josep Fontana considera que l'etapa ha estat mitificada per la historiografia catalana: vegeu Josep FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la*

dors d'aquella política va ser el liberal afrancesat Tomàs Puig (1771-1835), de qui el seu biògraf, Lluís Maria de Puig (1945-2012), subratlla l'orientació clarament catalanista.²⁴ El mateix autor identificava en el període evidents mostres d'espanyolitat entre els catalans, però alhora subratllava la «presència d'un fet diferencial indiscutible i d'una consciència de grup molt profunda», fonamentada sobre atributs com la llengua, una «comunitat de cultura» o el «fet econòmic».²⁵ Altres historiadors consideren, en canvi, que als àmbits d'identificació políticoterritorial més amplis no els va correspondre el paper rellevant que se'ls ha donat i que van ser les dinàmiques comunitàries i les fidelitats d'abast més estrictament local les que van mobilitzar i articular la resistència amb una lògica d'autodefensa.²⁶

Encara en el marc d'aquesta mateixa conjuntura, marcada pel desgast accelerat de les estructures de l'Antic Règim i pel procés constituent en marxa, s'ha posat de manifest que entre els representants polítics catalans van sovintejar els argumentaris historicistes que incorporaven en un lloc molt central del seu discurs la reivindicació de les antigues lleis i institucions del Principat de Catalunya i la Corona d'Aragó.²⁷ El cas més conegut és el de Capmany, que, en aquell context de negociació i recomposició de l'espai polític espanyol, procurà arbitrar una sortida reformista i moderada fonamentada en la tradició històrica i el bagatge jurídic i institucional dels antics regnes de la Corona d'Aragó.²⁸ Com és sabut, aquest no va ser el camí emprès. A més, sembla evident que els referents històrics,

industrialització: 1787-1868, 5a ed., Barcelona, Edicions 62, 1996, coll. «Història de Catalunya», núm. 5, p. 169 (coll. dirigida per Pierre Vilar).

24. Lluís Maria de PUIG, *Tomàs Puig: Catalanisme i afrancesament*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1985.

25. Lluís Maria de PUIG, «Invasió napoleònica i qüestió nacional a Catalunya», a Josep FONTANA *et al.*, *La invasió napoleònica: Economia, cultura i societat*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1981, p. 55-79.

26. John Lawrence TONE, *La guerrilla española y la derrota de Napoleón*, Madrid, Alianza, 1999. L'estudi se centra fonamentalment en el cas navarrès.

27. Lluís Ferran TOLEDANO, «Historicisme i política de la classe dirigent catalana en el debat constitucional gadità», a Agustí ALCOBERRO i Giovanni C. CATTINI (ed.), *Entre la construcció nacional i la repressió identitària: Actes de la primera Trobada Galeusca d'Historiadors i d'Historiadors: Barcelona, 10 i 11 de desembre de 2010* (en línia), Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, 2012, p. 203-218.

28. Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Antoni de Capmany: el primer model del pensament polític català modern», a Albert BALCELLS (cur.), *El pensament polític català: Del segle XVIII a mitjan segle XX*, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 13-40; Ramon GRAU, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme polític català*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2006, coll. «Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona», núm. 8; Francisco José FERNÁNDEZ DE LA CIGONA i Estanislao CANTERO, *Antonio de Capmany (1742-1813): Pensamiento, obra histórica, política y jurídica*, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, 1993.

jurídics i institucionals catalans no van aconseguir un lloc apreciable dins el discurs nacional espanyol. Així i tot, la tradició constitucional i la memòria històrica catalanes van fer el seu camí. Ho demostra el fet que durant el Trienni Liberal (1820-1823) l'apel·lació a les antigues lleis i institucions del Principat fos força recurrent en el discurs del liberalisme barceloní, especialment entre els moderats, els quals, lloant el sistema constitucional antic i establint paral·lelismes i filiacions amb el nou règim de llibertats, cercaven la legitimitat i consolidació del règim liberal espanyol i el reforçament d'un espai *provincial* que els garantís certa capacitat política, objectiu poc conforme, dit sigui de pas, amb la inèrcia centralitzadora i unitarista que ja s'havia revelat a Cadis.²⁹

2. LA INDUSTRIALITZACIÓ, FET DIFERENCIAL

Com ja ho hem apuntat, durant el segle XVIII Catalunya va viure un seguit de transformacions econòmico-socials que van convertir-la de manera gradual en una regió relativament desenvolupada en termes materials, de modernització precoç d'acord amb els paràmetres dominants en el seu context més immediat. Durant aquella centúria es constata un fort creixement demogràfic, un desenvolupament agrari marcat per l'especialització i l'orientació al mercat, la implantació d'un remarcable teixit industrial manufacturer i l'expansió del comerç. Es referma aleshores un mercat català força ben articulats sobre la base d'una destacable xarxa urbana liderada per l'empori barceloní, que tendeix a consolidar-se com l'indiscutible nucli vertebrador d'aquell espai econòmic. Aquest complex de transformacions —amb arrels en la centúria anterior— va fomentar l'aparició d'una societat diferenciada, amb característiques i necessitats, en part, específiques.

En el transcurs del set-cents i primer vuit-cents, les elits catalanes van posar en marxa un tram de institucions econòmiques, culturals, tècniques i científiques dirigides a fomentar aquell desenrotllament modern i a habilitar instruments autòctons vàlids per a la gestió

29. Jordi ROCA VERNET, *Política, liberalisme i revolució: Barcelona, 1820-1823*, tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 2007, p. 430-463; Jordi ROCA VERNET, *Tradició constitucional i història nacional (1808-1823): Llegat i projecció política d'una nissaga catalana, els Papiol*, Vilassar de Mar, Fundació Ernest Lluch, i Lleida, Pagès, 2011; Ramon ARNABAT, *La revolució de 1820 i el Trienni Liberal a Catalunya*, Vic, Eumo, 2001, p. 82-87; Ramon ARNABAT, «Territoris i sensibilitats nacionals Catalunya-Espanya durant el Trienni Liberal», a Ramon ARNABAT i Antoni GAVALDÀ (ed.), *Homenatge al doctor Pere Anguera*, vol. II, *Projectes nacionals, identitats i relacions Catalunya-Espanya*, Catarroja, Barcelona, Afers, Universitat Rovira i Virgili, Ideologies i Societat a la Catalunya Contemporània, 2012, p. 33-48. Sobre el concepte de nació, Xavier ARBÓS, *La idea de nació en el primer constitucionalisme espanyol*, Barcelona, Curial, 1986.

i el discerniment d'una realitat singular. La Junta de Comerç i les seves càtedres o la Reial Acadèmia de Bones Lletres en van ser peces destacades, però no les úniques. Aquell complex institucional va combinar, en la seva actuació, el foment de la prosperitat econòmica, la pressió en defensa dels propis interessos i el desplegament d'una acció educativa destinada a satisfer necessitats formatives que no eren cobertes adequadament per l'Estat, amb l'atenció a les especificitats històriques i econòmiques de la societat catalana.³⁰

Sobre la base de les transformacions anteriorment esmentades, ja en el segle XIX, a partir de la dècada de 1830, però més decididament en els dos decennis següents, Catalunya va desenvolupar una economia industrial moderna.³¹ El país va ser escenari d'una important revolució industrial basada en la producció de béns de consum, fonamentada predominantment en el sector tèxtil. El seu motor va ser la iniciativa privada i va veure's afavorida pel nou marc juridicopolític i per la imbricació creixent en l'economia espanyola. Aquestes transformacions intenses van situar Catalunya entre les regions industrials pioneres a Europa i van accentuar la seva singularitat en el context espanyol d'aquelles cronologies, on la revolució industrial va ser un *fracàs*, per utilitzar una expressió tan rotunda i expressiva, com historiogràficament polemitzada.³² L'accentuada concentració geogràfica de l'activitat industrial a Catalunya en el context espanyol explica l'encunyament de la divisa «Catalunya, fàbrica d'Espanya», que pren més sentit aplicada a la segona meitat de la centúria.³³

Les transformacions econòmiques a què anem referint-nos van comportar, també, que la revolució liberal a Catalunya tingués un ritme i una intensitat diferents que a la resta d'Espanya, que en resultessin processos polítics desiguals i que emergís amb precocitat i força relativament superiors l'anomenada *qüestió social* moderna. Jaume Balmes (1810-1848), eclesiàstic i pensador catòlic, un dels analistes més lúcids del moment, és un testimoni excepcionalment brillant de

les qüestions a què alludim.³⁴ Balmes, que mantenia posicions obertament industrialistes, es va comprometre amb el projecte nacional espanyol i va rebutjar les actituds *provincialistes* obcecases que el poguessin distorsionar. Considerava que la independència política del Principat a part d'indesitjable era «impossible de realitzar» i que la voluntat de ressuscitar els «antics furs» anava en contra de «l'esperit del segle», però alhora remarcava «l'estat excepcional» de Catalunya en relació amb la resta de «províncies» espanyoles,³⁵ «así en lo tocante a la riqueza pública, como en lo relativo a las ideas, costumbres, hábitos e índole de los habitantes».³⁶ En una sèrie d'articles que el pensador de Vic va publicar amb el títol «Cataluña» a la revista *La Sociedad* el 1843, en un context marcat per les revoltes urbanes i una intensa conflictivitat social i política, Balmes hi aportava tota una sèrie de constatacions i reflexions de gran interès. Així, subratllava que el desenvolupament econòmic modern de Catalunya era singular al sud d'Europa i excepcional en el context espanyol. D'aquell desenrotllament diferencial en resultava la relativa «oposició d'interessos» amb les altres «províncies».³⁷ La descripció que Balmes feia de la situació, per bé que matisable, no deixa de ser ben expressiva.

Convien no perdre de vista que Cataluña es la única provincia que participa, propiamente hablando, del movimiento industrial europeo, y así sólo en ella se presentarán los nuevos problemas sociales; no en las demás, que, a excepción de cierto movimiento febril y somero que se observa en la estrecha esfera de la política, continúan en todo lo demás como allá en el reinado de Carlos II. Cuando se pasa de Cataluña al extranjero nada se observa que no sea una especie de continuación de lo que aquí se ha visto. Diríase que el viaje se hace dentro una misma nación, de una a otra provincia; pero al salir del Principado para lo interior de España, entonces parece que en realidad se ha dejado la patria y se entra en países extraños.³⁸

Valent-se d'un plantejament organicista, afirmava que «la vida de España está en las extremidades; el centro está exánime, flaco, frío, poco menos que muerto». Madrid, «centro sin vida», era «incapaz de dar impulso y dirección al movimiento de un gran pueblo». Les elits catalanes no podien esperar els estímuls ni les solucions del centre de l'Estat. Balmes assegurava que «hace ya mucho tiempo que está acostumbrada Cataluña a hacer grandes cosas por sí misma, marchando

30. Jordi MONÉS, *L'obra educativa de la Junta de Comerç. 1769-1851*, Barcelona, Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona, 1987; Mireia CAMPABADAL, *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII: L'interès per la història, la llengua i la literatura catalanes*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.

31. Jordi MALUQUER DE MOTES i Jaume TORRAS, «La formació d'una societat industrial», a Jordi NADAL *et al.*, *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, vol. I, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994.

32. Jordi NADAL, *El fracaso de la Revolución industrial en España, 1814-1913*, Barcelona, Ariel, 1977.

33. Jordi NADAL i Jordi MALUQUER DE MOTES, *Catalunya, la fàbrica d'Espanya: Un segle d'industrialització catalana: 1833-1936*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1985.

34. Josep Maria FRADERA, *Jaume Balmes: Els fonaments racionals d'una política catòlica*, Vic, Eumo, 1996.

35. Jaume BALMES, *Escrits sobre Catalunya*, Barcelona, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, i Vic, Eumo, 1998, p. 71.

36. Jaume BALMES, *Escrits sobre Catalunya*, 1998, p. 44.

37. Jaume BALMES, *Escrits sobre Catalunya*, 1998, p. 47 i 57.

38. Jaume BALMES, *Escrits sobre Catalunya*, 1998, p. 82-83.

por el camino de la prosperidad, sin que le sirva de mucho la dirección del gobierno». En fi, en una altra sèrie d'articles sota el títol «Barcelona», una mica posteriors (1844), insistia en la particularitat de la capital catalana, més semblant a algunes ciutats nord-europees que no pas a altres poblacions espanyoles. Considerava lògic, doncs, que la revolució (i la contra-revolució) que des de 1833 afectava el país tingués a Catalunya «particularitats característiques» en la «part política», perquè també era singular la seva «organització social».³⁹

Aquesta disparitat en les formes de desenvolupament economicosocial a què alludia Balmaes ha estat assenyalada per una part de la historiografia catalana contemporània com un fet fonamental per explicar les limitacions de l'èxit nacionalitzador de l'Estat espanyol i la pervivència d'una identitat catalana susceptible de ser polititzada més endavant. Així, s'ha parlat de profunda oposició d'estructures, de desigual desenvolupament, de burgesia o classe empresarial dividida i, en definitiva, de la incapacitat d'articular un projecte col·lectiu capaç d'aglutinar els interessos d'una classe dirigent amb objectius massa divergents.⁴⁰

La intensitat del debat lliurecanvisme-proteccionisme no seria sinó un reflex parcial d'aquesta disparitat estructural. Des de Catalunya es reclamà insistentment una política econòmica i aranzelària adequada a les necessitats del seu desenvolupament industrial. Balmaes, sense anar més lluny, va escriure part dels articles als quals hem fet referència en un context en què a Catalunya hi havia gran inquietud per l'eventual firma d'un tractat de lliure comerç entre els governs espanyol i britànic que amenaçava de perjudicar greument la indústria catalana. En referència directa a aquella qüestió, Balmaes es mostrava partidari de nacionalitzar (espanyolitzar) els interessos de Catalunya, de convèncer la resta de «províncies» d'Espanya que el que es proposava no era un monopoli favorable al Principat, sinó un «sistema de compensacions recíproques», és a dir, un programa de desenvolupament conjunt sobre la base d'un mercat nacional protegit. En definitiva, és l'argumentari que en les primeres dècades del segle XIX van articular i difondre persones com Antoni Bonaventura Gassó (1752-1824?), Guillem Oliver (1775-1839) i Eudald Jaumeandreu (1774-1840), i que al mig de la centúria va tenir com a màxims representants Joan Güell i Ferrer (1800-1872) o Joan Illas i Vidal (1819-1876), els quals se serviren de plataformes com l'Insti-

tut Industrial de Catalunya, *El Locomotor* i *El Bien Público*. Els trets fonamentals d'aquesta línia de pensament polític són identificables ja en Capmany, Caresmar o Francesc Romà i Rossell (1725-1784), els projectes i preocupacions dels quals, en la línia d'un mercantilisme industrialista, contrastaven amb l'agraisme dominant en altres zones d'Espanya.⁴¹

Les manifestacions i implicacions derivades de l'existència d'aquesta singular fesomia econòmica i social catalana en el context espanyol podrien multiplicar-se, però no sempre és fàcil ponderar-les justament ni, encara menys, determinar quina influència i interrelació concreta mantenen amb els elements d'ordre més estrictament identitari. Hi ha, per exemple, la idea, fomentada per autòctons i forans i detectable ja força abans que no arranqués el procés d'industrialització, de la proverbial laboriositat i activitat dels catalans, de manera que aquesta constituïria un dels seus atributs fonamentals com a poble. Fins a quin punt l'existència d'unes institucions socials i un desenrotllament econòmic distint van contribuir a generar una cultura del treball que pogués alimentar una consciència col·lectiva diferencial, en aquest sentit?

Hi ha també present la idea, més o menys fonamentada i precisa, d'una Catalunya acostumada a valdre's per si mateixa i que rarament podia trobar en l'Estat un aliat prou sòlid per al seu progrés moral i material. Ho hem vist reflectit, en part, en les paraules de Balmaes. En el camp de les infraestructures de comunicació, per exemple, que en el cas català eren fonamentals per consolidar el procés de desenvolupament econòmic modern, l'Estat no va poder assumir-hi un paper prou proactiu, entre altres raons per la debilitat crònica de la hisenda pública. La construcció de les infraestructures ferroviàries a Espanya, per exemple, va dependre molt de les inversions estrangeres, no tant a Catalunya, on, per diversos motius, la iniciativa i la participació del capital català van ser prou rellevants en la construcció de la xarxa ferroviària regional.⁴² En l'àmbit viari resulta interessant referir-se a la creació de la Junta de Carreteres de Catalunya, ens supraprovincial format per representants de les quatre diputacions catalanes.⁴³ La seva constitució, l'any 1848, anà lligada

39. Jaume BALMES, *Escrits sobre Catalunya*, 1998, p. 53-54, 65 i 146.

40. Vegeu, només a tall d'exemple, Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna...*, vol. I, 1964, p. 53-93; Josep FONTANA, *La fi de l'Antic Règim...*, 1996, especialment p. 453 i s. Més recentment, Josep FONTANA, «Les dificultats polítiques de la industrialització», a Joaquim ALBAREDA (ed.), *Una relació difícil: Catalunya i l'Espanya moderna (segles XVII-XIX)*, Barcelona, Base, 2007, p. 399-413.

41. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840): Els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1973; Lluís ARGEMÍ D'ABADAL, *Història del pensament econòmic a Catalunya*, Vic, Eumo, i Lleida, Pagès, 2005; Joan FUSTER, *Barcelona i l'Estat centralista: Indústria i política a la dècada moderada (1843-1854)*, Vic, Eumo, 2005.

42. Pere PASCUAL, *Los caminos de la era industrial: La construcción y financiación de la Red Ferroviaria Catalana (1843-1898)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1999.

43. Pere PASCUAL, «La Diputació i la modernització de la xarxa viària catalana: 1840-1868», a Borja de RIQUER (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. I, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, p. 141-195.

al disseny d'un pla de carreteres per al Principat i tenia com a missió impulsar la millora de la xarxa viària catalana comptant amb arbitris extraordinaris de caràcter regional. Davant la inhibició o la incapacitat de l'Estat per actuar decisivament en aquest àmbit, la iniciativa van prendre-la les institucions catalanes. Malgrat els episodis de tensió interprovincial i les limitacions tant en l'àmbit competencial com en les realitzacions efectives, l'experiència és de notable importància perquè va permetre disposar, entre 1848 i 1868, d'un organisme administratiu que, sobreposant-se a la divisió provincial, tenia com a àmbit de planificació i actuació la totalitat del Principat.

En fi, encara un darrer apunt que no és del tot aliè als assumptes que estem tractant. S'ha remarcat l'escassa participació política, administrativa i professional dels catalans dins de l'Estat durant el segle XIX, molt inferior a la que li hauria correspost proporcionalment per la seva població i pes econòmic dins el conjunt espanyol.⁴⁴ De la dada, se n'infereix l'escassa incidència política catalana en la construcció de l'estat liberal, si més no pels conductes més institucionalitzats i dependents orgànicament de l'aparell administratiu. Probablement la dada més estrident és la del nombre de ministres catalans, que entre 1814 i 1900 no arriba al 3 % del total, i encara bona part concentrats en l'etapa del Sexenni Democràtic (1868-1874). Pel que fa a l'escassa presència catalana en l'àmbit de l'Administració civil i militar, s'ha apuntat que podria explicar-se, en part, pel fet que la societat i l'economia de Catalunya oferien unes perspectives i possibilitats de promoció laborals i professionals més variades, que no passaven necessàriament per la carrera funcional. Es fa difícil ponderar en quina mesura això va poder contribuir a la percepció de l'Estat com un ens relativament aliè a la realitat catalana i com això va comprometre, en alguna mesura, el seu èxit nacionalitzador a Catalunya.

3. LA CONSCIÈNCIA HISTÒRICA I L'ÚS DEL PASSAT

En els apartats anteriors ja ens hem referit a la importància que sembla haver tingut la història com a element fonamental en el reforç de la consciència col·lectiva catalana. A partir dels anys trenta i, especialment, durant les dècades immediatament posteriors, va incrementar-se l'interès per la història de Catalunya i es va intensificar l'ús literari i polític del passat català, especialment el referent als segles medievals. És en aquells mateixos anys que trobem les primeres manifestacions

44. Borja de RIQUER i Manel RISQUES, «Participació administrativa, professional i política en l'Estat», a M. Teresa PÉREZ, Antoni SEGURA i Llorenç FERRER, *Els catalans a Espanya, 1760-1914*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1996, p. 83-93.

d'una historiografia romàntica catalana (escrita en llengua castellana), nascuda a l'escalf del Romanticisme emergent. La història va convertir-se en un component bàsic d'un programa cultural superior que va proposar-se de *restaurar* la personalitat catalana. Resulta interessant remarcar que aquest historicisme, cabdal en el procés de diferenciació identitària, va emergir amb més força justament en els anys clau de la consolidació i el desenvolupament de l'Estat liberal espanyol com a marc polític i jurídic de referència.⁴⁵

Els anys de la revolució liberal conformen una etapa prolífica en usos polítics del passat. Deixant ara de banda la producció que podríem qualificar amb més o menys propietat d'historiogràfica, en trobem exemples nombrosos en les publicacions i els impresos que vehiculaven el discurs liberal, en els quals s'insistia a establir filiacions entre les institucions i llibertats antigues i les noves. El gust i el recurs al passat històric també es posen de manifest en l'àmbit de la creació literària (com en altres disciplines artístiques). En aquest sentit, cal destacar l'emergència de la novel·la històrica ambientada en l'edat mitjana, de la qual va ser pioner Ramon López Soler (1799-1836), introductor de l'obra de Walter Scott. Seguint l'exemple del primer, Joan Cortada (1805-1868) va escriure nombroses novel·les històriques d'ambientació medieval, algunes de les quals, com *La heredera de Sangumí* (1835), van contribuir a la catalanització temàtica de la producció literària i a fomentar l'interès per la pròpia història.⁴⁶ En el camp del drama romàntic, aquesta mateixa apreciació és aplicable a Jaume Tió (1816-1844), que va destacar com a introductor de la literatura romàntica francesa i va editar i completar la *Historia de los movimientos, separación y guerra de Cataluña en tiempo de Felipe IV*, obra de Francisco Manuel de Melo (1608-1666).⁴⁷ En

45. Sobre la historiografia del període, vegeu Ramon GRAU, «La historiografia del romanticisme (de Pròsper de Bofarull a Víctor Balaguer)», a Albert BALCELLS (ed.), *Història de la historiografia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004, p. 141-159; Ramon GRAU, «L'aportació dels historiadors romàntics», a Pere GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. 4, Barcelona, Edicions 62, 1995, p. 221-248; Josep FONTANA, «El Romanticisme i la formació d'una història nacional catalana», a *El segle romàntic: Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme: Vilanova i la Geltrú 2, 3 i 4 de febrer de 1995*, Vilanova i la Geltrú, Biblioteca-Museu Víctor Balaguer, 1997, p. 539-549; Pere ANGUERA, «Espanolismo y catalanidad en la historiografia catalana decimonónica», *Hispania* (Madrid), vol. 61, núm. 209 (2001), p. 907-932; Josep Maria FRADERA, «El passat com a present (la historiografia catalana de la revolució liberal a la Renaixença)», *Recerques* (València), núm. 23 (1990), p. 53-71. Per al context general, vegeu Jordi CASASSAS (coord.), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, Barcelona, Pòrtic, 1999, especialment p. 49 i s.

46. Albert GHANIME, *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

47. Sobre Jaume Tió, vegeu Francesc MESTRE, *Temps, vida i obres del polígraf Jaume Tió i Noé, 1816-1844*, Barcelona, Balmes, 1927.

la tasca de catalanitzar temàticament el drama català i la difusió d'episodis, personatges i institucions del passat medieval del Principat, va ser semblantment important Antoni de Bofarull (1821-1892), autor d'obres com *Pedro el Católico* (1842), *Roger de Flor* (1844) o *El Consejo de Ciento* (1846).⁴⁸

En els inicis de la historiografia romàntica catalana de la revolució liberal, és cabdal l'obra de Pròsper de Bofarull (1777-1859) *Los condes de Barcelona vindicados* (1836).⁴⁹ L'autor subratllava que el Principat de Catalunya tenia un passat com a entitat política independent, destacava la necessitat de fer-ne conèixer la història i reivindicava el paper que el casal de Barcelona i la Corona d'Aragó havien tingut en la construcció d'Espanya. La lectura de la justificació de l'obra deixa prou clar que aquesta no era innòcua des del punt de vista polític o ideològic. Així, Bofarull assenyalava que Guifré el Pilós (segle IX) i els seus successors havien fundat «una Patria, Soberanía y Constitucion civil que nos han transmitido, y cuyo origen y vicisitudes conviene tener muy presentes, mayormente cuando se trata de uniformidad civil Española, de reformas y de regeneracion de fueros, libertades ó privilegios que el antiguo Condado y Marquesado de Barcelona no desconocía muchos siglos atrás á pesar de los embates del feudalismo». En aquesta línia, recordava que el que aleshores, a la ratlla de 1833, era «una de tantas provincias de la Monarquía continental Española», en el passat havia sigut un «pequeño Estado independiente». Bofarull, que dedicava l'obra a Ferran IV de Barcelona i Aragó i VII de Castella (l'ordre de prelación ja és prou significatiu), acabava expressant la voluntat que el treball fos una contribució a la «Historia general de España y particularmente de la de Cataluña nuestra Patria».⁵⁰

Bofarull, iniciador d'una destacada nissaga d'arxivers i historiadors, es comptava aleshores entre els membres destacats de la renovada Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que intentà infructuosament recuperar el vell projecte d'impulsar i coordinar l'elaboració d'una història de Catalunya. Juntament amb Fèlix Torres i Amat i Albert Pujol, va ser responsable de l'edició completa de la *Crónica Universal del Principado de Cataluña* del jurista Jeroni Pujades (1568-1635).⁵¹ Anys abans s'havia significat oposant-se al

trasllat a Madrid de l'importantíssim Arxiu de la Corona d'Aragó, adduint que persistien importants lligams entre les persones i institucions radicades en el Principat i aquell centre de documentació, conseqüència derivada del fet que fins a la present etapa constitucional «jamás ha podido considerarse la península como una sola nacion ó reyno sino como un conjunto de estados independientes gobernados por un mismo principi».⁵² El manteniment de l'arxiu a Barcelona va ser fonamental per possibilitar el desenvolupament d'estudis històrics i edicions documentals com la que Bofarull mateix començà el 1847, titulada *Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*.

Entre les aportacions que van contribuir més a consolidar aquest clima cultural romàntic i historicista, cal fer esment de la publicació, l'any 1839, dels volums dedicats a Catalunya dins l'obra *Recuerdos y bellezas de España*, impulsada per l'il·lustrador Francesc Xavier Parcerisa (1803-1876). Pau Piferrer (1818-1848), escriptor i destacat crític teatral i musical del *Diario de Barcelona*, va responsabilitzar-se del text del primer dels volums i d'una part del segon, que va ser finalitzat per un joveníssim Francesc Pi i Margall (1824-1901).⁵³ Influït per Hugo i altres romàntics europeus, el treball de Piferrer, hibridació de literatura i història, denota la sensibilitat estètica romàntica i posa de manifest una voluntat d'afirmació patriòtica i un caràcter ideològic clarament conservador. El text anteposa la voluntat de commoure, la recreació evocadora i l'eficàcia narrativa enfront de l'anàlisi crítica i l'erudició àrida. La revaloració del passat, especialment de l'etapa medieval, i la síntesi entre paisatge, història, tradició, natura i patrimoni monumental són alguns dels elements més destacables de l'obra, recepta que tingué un seguiment i una perdurabilitat destacables.

Nebot de Pròsper, Antoni de Bofarull, a qui ja ens hem referit, va cooperar decisivament, durant aquells anys, a la fonamentació d'una identitat historicocultural catalana.⁵⁴ Semblantment, la seva aportació a la configuració de l'imaginari míticosimbòlic català contemporani va ser molt rellevant.⁵⁵ Plenament particip de l'ambient romàntic i historicista i de la creixent

48. Jordi GINEBRA, *Antoni de Bofarull i la Renaixença*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, i Lleida, Pagès, 1988.

49. Próspero de BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados, y cronología y genealogía de los reyes de España considerados como soberanos independientes de su marca*, Barcelona, Imprenta de Juan Oliveres y Monmany, 1836, 2 v. Vegeu, sobre els Bofarull, Ramon GRAU, «El pensament històric de la dinastia Bofarull», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), núm. 6 (2002), p. 121-138.

50. Próspero de BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados...*, vol. 1, 1836, p. 5-6 i 12.

51. Gerónimo PUJADES, *Crónica Universal del Principado de Cataluña*, Barcelona, Imprenta de José Torner, 1829-1832, 8 v.;

Eulàlia MIRALLES, *La 'Crónica Universal del Principado de Cataluña' de Jeroni Pujades a l'Acadèmia de Barcelona (1700-1832)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Arxiu Històric de la Ciutat, 2003.

52. Félix FLURALBO (Pròsper de Bofarull), *Reflexiones sobre los perjuicios que ocasionaría á algunas provincias de España y en particular á la de Cataluña la traslación de sus archivos á Madrid*, Barcelona, Imprenta de José Torner, 1821, p. 4.

53. Sobre Piferrer, vegeu Ramón CARNICER, *Vida y obra de Pablo Piferrer*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1963.

54. Jordi GINEBRA, *Antoni de Bofarull...*, 1988.

55. Magí SUNYER, *Els mites nacionals catalans*, Vic, Eumo, Societat Verdaguier, 2006.

afecció pel coneixement i la difusió del passat català, fenomen al qual els seus protagonistes conferien una decisiva significació patriòtica, de *restauració* d'una personalitat col·lectiva malmesa, va publicar el 1846 *Hazañas y recuerdos de los catalanes*, una col·lecció de narracions que barregen la llegenda amb fets històrics autèntics referits al període medieval.⁵⁶ L'autor mateix reclamava la influència de romàntics alemanys com Klopstock, Goethe o Schiller en aquella recreació literària de la història medieval catalana.

L'historiador i escriptor reusenc també va ser editor i traductor de les cròniques de Jaume I, Ramon Muntaner i Pere III el Cerimoniós, peces cabdals de la historiografia catalana medieval dels segles XIII i XIV. Si en el cas de les dues darreres cròniques esmentades, l'edició bilingüe català-castellà va permetre accedir a la llengua original dels documents, no va ocórrer el mateix amb la primera, publicada únicament en la traducció castellana, fet que no deixa de ser un testimoni feient de la diglòssia profunda que imperava en la societat i la cultura catalanes de l'època i de les coordenades en què va desenvolupar-se aquell moviment *restaurador*. En la introducció a la crònica del Cerimoniós, Bofarull arrancava amb el fragment següent, en què es mostrava entre queixós i resignat per la progressiva degradació i subordinació política i cultural de l'antic Principat:

Quando un país, por desgracia, deja de ser nacion independiente y pasa tan solo á figurar confundido entre los estados de una gran monarquía, su preponderancia antigua queda olvidada por la que ejerce el estado dominante, su idioma de corte, si lo ha tenido particular, pasa á ser vulgar en sus pueblos, sus usos y costumbres van desapareciendo, al alternar con los de sus nuevos hermanos, y hasta sus glorias y hazañas se oscurecen, por no ser ya mas que parte en la historia general del reino á que se ha unido. En este caso, para el que conoce el valor del suelo que le vió nacer, solo queda, en consuelo, el estudio de las crónicas que se escribieron en pasados siglos y, sobre todo, el entusiasmo que estas graban en el corazon del que lee.⁵⁷

En el pròleg a l'obra de Muntaner, Bofarull subratllava l'existència d'una «verdadera nacionalidad» catalana a l'edat mitjana i impugnava amb contundència la visió uniforme del passat peninsular. Insistia, així, que la monarquia hispànica del segle XV la componien diversos estats que obeïen un poder comú, però que no eren en absolut homogenis en «costumbres, leyes,

56. Antonio de BOFARULL, *Hazañas y recuerdos de los catalanes, ó coleccion de leyendas relativas a los hechos mas famosos, a las tradiciones mas fundadas, y a las empresas mas conocidas que se encuentran en la historia de Cataluña*, Barcelona, Juan Oliveres, 1846.

57. Antonio de BOFARULL, *Crónica del rey de Aragon D. Pedro IV el Ceremonioso, ó del Punyaleit, escrita en lemosin por el mismo monarca, traducida al castellano y anotada por Antonio de Bofarull*, Barcelona, Imprenta de Alberto Frexas, 1850, p. v.

idiomas, caractéres y hasta tendencias políticas».⁵⁸ En la justificació de l'obra argumentava amb prou claredat el mòbil del seu treball i, d'alguna manera, també, del programa cultural en què participava juntament amb altres intel·lectuals coetanis:

España, como he defendido en otras ocasiones, no es una nacion, y sí un conjunto de nacionalidades, cada una de las cuales tiene su historia y su gloria particular, que las demás no conocen, originandose de esta ignorancia que solo prepondere y se tenga por única buena y capaz la que ha tenido medios para absorber toda la importancia. Esfuérzense, pues, en cada una de esas antiguas nacionalidades, para resucitar todo lo bueno que guardan dormido y olvidado, y así se logrará que la nacion española brille con todas las bellezas de su heterogeneidad, y así se le devolverá su verdadero tipo nacional, mas propio que el exclusivo que de mucho tiempo la domina [...].⁵⁹

D'acord amb aquest discurs, s'ha assenyalat que els historiadors catalans del període (i ja hem vist que les fronteres entre la pràctica literària i la historiogràfica eren ben poroses) van tendir, en general, a presentar certa resistència a acceptar la perspectiva d'un passat hispànic uniforme sense paliatius, i van procurar confeir una visió particular sobre Espanya que insistia en la diversitat de la seva composició interna i el seu origen plurinacional.⁶⁰ És en aquest marc que se subratllava l'existència d'una tradició i personalitat política, jurídica i institucional pròpia de Catalunya i la Corona d'Aragó fins a dates relativament recents, amb el 1714 com a tall. El malestar pel lloc marginal que ocupaven els referents no castellans en la cultura nacional espanyola en construcció i la voluntat d'impugnar l'intent coetani d'oficialitzar una visió del passat que servís de legitimació a la política centralista i uniformitzadora impulsada des de Madrid expliquen, en part, l'existència de formulacions catalanes en la direcció assenyada. Els orígens d'aquell tipus d'enunciats i argumentacions històrics tenien un antecedent molt sòlid en la figura de Capmany. Certament, la «recuperació» d'una història distintiva no qüestionava la nació juridicopolítica espanyola com a marc de referència, ni la pertinença i adhesió dels catalans a aquell projecte.⁶¹ La recuperació dels referents històrics catalans, molt especialment dels medievals, va ser fonamental per a la

58. Antonio de BOFARULL, *Crónica catalana de Ramon Muntaner. Texto original y traduccion castellana. Acompañada de numerosas notas, por Antonio de Bofarull*, Barcelona, Imprenta de Jaime Jepús, 1860, p. vii.

59. Antonio de BOFARULL, *Crónica catalana de Ramon Muntaner...*, 1860, p. XXIII-XXIV.

60. Ramon GRAU, «L'aportació dels historiadors romàntics», a *Història de la cultura catalana*, 1995, especialment p. 240 i s.

61. Josep Maria FRADERA, «La política liberal y el descubrimiento de una identidad distintiva de Cataluña (1835-1865)», *Hispania* (Madrid), vol. 60, núm. 205 (2000), p. 673-702.

formació d'una cultura política particular que va permetre a la classe dirigent del país fonamentar un discurs propi, adaptat a les seves necessitats i a la posició singular que ocupava en el si de l'Espanya liberal.⁶²

Des del camp més estrictament historiogràfic, les aportacions de Joan Cortada, a qui hem esmentat abans; Ferran Patxot (1812-1859), o Víctor Gebhardt (1830-1894), ben dissemblants d'altra banda (com ho eren també llurs punts de partida ideològics), il·lustren aquesta voluntat d'interpretar la història d'Espanya des de la perifèria catalana; de subratllar la pluralitat constitutiva de la nació política espanyola, i de desfer, amb intensitats desiguals, això sí, la identificació exclusiva i abusiva d'aquesta darrera amb Castella. Tomàs Bertran i Soler (1791-?), per exemple, impugnà des de postulats laics, liberaldemòcrates i federalitzants la magna història d'Espanya de Modesto Lafuente (1806-1866), que desaprovà, entre altres motius, pel seu providencialisme i castellanocentrisme: «pretender que todas las glorias de España se refunden en Castilla, es una impertinencia y la mayor necedad».⁶³ El polifacètic i influent Víctor Balaguer (1824-1901), autor d'una història de Catalunya de gran ressò, afirmava el 1860 que «salva [sic] alguna honrosa escepcion, Castilla es España para los historiadores generales. Hablan siempre del pendon castellano, de los leones y las torres, de las glorias y libertades castellanas, y escriben muy satisfechos la historia de Castilla creyendo escribir la de España. Es un grave error. La España es un compuesto de diversas nacionalidades. Hoy son provincias los que, hace pocos siglos aun, eran reinos y naciones».⁶⁴

62. Albert GHANIME, «Apunts i reflexions al voltant dels referents medievals en la política catalana de la primera meitat del segle XIX», a Flocel SABATÉ (coord.), *L'Edat Mitjana: Món real i espai imaginat*, Catarroja, Barcelona, Afers, 2012, p. 205-215; Giovanni C. CATTINI i David CAO COSTOYA, «La cultura del constitucionalisme i els intel·lectuals catalans del Vuit-cents», *Afers* (Catarroja), núm. 77 (2014), p. 173-193.

63. Tomás BERTRÁN, *Cuchilladas a la capilla de Fray Gerundio*, València, Imprenta de la Regeneración Tipográfica, 1858, p. 159. Tot i que normalment es pren la influent *Historia general de España* (1850-1867) de Modesto Lafuente com a exemple d'aquesta identificació fonamental entre Castella i Espanya, l'historiador Mariano Esteban de Vega sosté que aquesta afirmació no s'ajusta a la realitat i que no va existir, en època isabelina, un castellanisme historiogràfic excloent. Vegeu Mariano ESTEBAN DE VEGA, «Castilla y España en la *Historia general* de Modesto Lafuente», a Antonio MORALES i Mariano ESTEBAN DE VEGA, *¿Alma de España?: Castilla en las interpretaciones del pasado español*, Madrid, Marcial Pons, 2005, p. 87-140; Mariano ESTEBAN DE VEGA, «Castilla en la configuración de la Historia Nacional Española», a Manuel REDERO i María Dolores de la CALLE (ed.), *Castilla y León en la historia contemporánea*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 2008, p. 41-70. Sobre Lafuente i la seva obra, vegeu Juan-Sisinio PÉREZ GARZÓN, «Modesto Lafuente, artífice de la historia de España», a Modesto LAFUENTE, *Historia general de España desde los tiempos más remotos hasta nuestros días: Discurso preliminar*, Pamplona, Uargoiti, 2002, p. VII-XCVII.

64. Víctor BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona*

Balaguer és un exemple brillant de l'ús polític de la història al servei d'un programa liberal progressista i descentralitzador que volia ser una alternativa al model d'estat centralista, uniforme i exclusiu implantat pels moderats isabelins.⁶⁵ La visió plural del passat peninsular, la valoració positiva del model confederal de la Corona d'Aragó, la vindicació de la història de Catalunya i l'exaltació del sistema constitucional català antic són elements cabdals del seu discurs, un ideari amb evidents implicacions polítiques que entrelaçava els conceptes de llibertat, progrés i descentralització política.⁶⁶ Algunes de les seves obres en el camp històric, com *Bellezas de la historia de Cataluña* (1853), *La libertad constitucional* (1858) o l'esmentada *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* (1860-1864), van difondre i amplificar una sèrie d'idees i concepcions sobre el passat català que es revelarien molt perdurables en el discurs històric i polític. Balaguer defensà insistentment que, en contra d'allò que propugnaven els «enemics de la llibertat», absolutistes i cesaristes, el règim genuí i tradicional del país era el constitucionalisme. En aquesta línia, remarca que el poble català es caracteritzava per la precocitat, la intensitat i la perdurabilitat del seu culte a la llibertat. Així, segons Balaguer, l'*espíritu catalán* era sinònim de *constitucionalismo y liberalismo*.⁶⁷ Vet aquí, doncs, que l'amor a la llibertat quedava formulat com un component fonamental de la identitat col·lectiva dels catalans. El plantejament no era nou, però Balaguer el va expressar i difondre millor que ningú.

4. LA LLENGUA, UN ALTRE PILAR. L'ESPERIT ROMÀNTIC I LA RENAIXENÇA

Des de la perspectiva actual, la consideració de la llengua catalana com a atribut bàsic d'una identitat col·lectiva diferencial pot semblar una obvietat. La seva apreciació com a tal, però, és fruit d'un procés històric en el curs del qual la llengua ha estat revalorada com a

de Aragón, vol. 1, Barcelona, Librería de Salvador Manero, 1860, p. 11-12.

65. Joan PALOMAS, *Víctor Balaguer: Renaixença, Revolució i Progrés*, Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa, 2004. Per a l'anàlisi de la producció historiogràfica balagueriana, vegeu també Ramon GRAU, «Les coordenades historiogràfiques de Víctor Balaguer», a *Víctor Balaguer i el seu temps*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, p. 41-68.

66. Sobre els plantejaments «provincialistes» i el discurs historicista del liberalisme progressista en els anys de la revolució, vegeu Josep-Ramon SEGARRA, «Liberales y fueristas. El discurso "neofuerista" y el proyecto liberal de la nación española (1808-1868)», a Carlos FORCADELL i María Cruz ROMERO (ed.), *Provincia y nación: Los territorios del liberalismo*, Saragossa, Diputació de Zaragoza. Institución Fernando el Católico, 2006, p. 73-99.

67. Víctor BALAGUER, *La libertad constitucional: Estudios sobre el gobierno político de varios países y en particular sobre el sistema por el que se regía antiguamente Cataluña*, Barcelona, Imprenta Nueva de Jaime Jepús y Ramon Villegas, 1858, p. 226.

signe i component fonamental d'una collectivitat humana amb personalitat pròpia. En aquest tipus de concepció, va tenir-hi alguna influència la recepció a Catalunya del pensament romàntic, l'influx del qual es deixà notar en la conceptualització del fet nacional i en l'aproximació als fenòmens lingüístics, literaris i artístics. No és pas, en absolut, que la llengua fins aleshores fos un element d'identificació i cohesió irrellevant, o que no hi hagués mostres d'interès per la tradició literària del país, per posar el cas, però el Romanticisme va insistir especialment en la seva importància i va donar transcendència i sentit de globalitat a les reivindicacions, inquietuds i iniciatives que s'hi relacionaven. Així, l'assumpció del concepte de *volksgeist*, segons el qual els pobles estaven dotats d'un *esperit* o *ànima* singular que es manifestava en les diverses facetes de l'activitat humana, va donar cobertura intel·lectual a un procés de *redescobriments* i valoració del llegat historico-cultural autòcton que veiem vinculat a un decisiu procés de definició identitària.⁶⁸

Dins d'aquest marc, les restes arqueologicoartístiques varen poder ser vistes com a vestigis materials d'un passat compartit, testimoni d'una determinada idiosincràsia col·lectiva més o menys idealitzada. Semblantment, va ser revalorada la tradició popular, que va passar a ser objecte d'estudi dels acadèmics i erudits. En són testimoni, per exemple, els treballs del catedràtic de la Universitat de Barcelona Manuel Milà i Fontanals (1818-1884) i l'escriptor i bibliògraf Marià Aguiló (1825-1897), els quals van desenvolupar una tasca rellevant de recerca i compilació de cançons i poesies populars.⁶⁹ També el dret català va ser objecte d'una atenció especial. Amb certa sintonia amb els postulats de l'*escola d'història del dret* representada per Savigny, un grup de destacats juristes catalans, entre els quals Francesc Permanyer (1817-1864), Estanislau Reynals i Rabassa (1822-1876) i Manuel Duran i Bas (1823-1907), va mostrar-se especialment actiu en la reivindicació i la defensa de la tradició jurídica catalana, en la qual veien una manifestació fonamental de l'*esperit de la nacionalitat*. Conseqüentment, van reclamar la vigència del dret civil català, que van procurar preservar de les iniciatives codificadores de caràcter uniformista impulsades per l'Estat durant el període, i van insistir en la necessitat que la unitat jurídica fos respectuosa amb el dret territorial.⁷⁰ Part implicada,

Duran parlaria des de la perspectiva de 1883 de l'existència d'una «escola jurídica catalana». Significativament, situava el seu naixement a l'inici del segon terç de segle, coincidint amb el *renaixement literari*, i assenyalava com a esperó decisiu el debat a l'entorn del Projecte de Codi civil de 1851.

En aquest procés de definició i diferenciació identitàries, que no rebutjava la pertinença a una pàtria espanyola comuna, i que es plantejava com un *retrobarment* o *restauració* de la personalitat col·lectiva catalana, la llengua va tenir-hi un paper cabdal. Ens hi referim al principi. En aquest sentit, usualment s'ha considerat la *Renaixença* com un procés gradual de rehabilitació de la llengua i la literatura catalanes iniciat en el segon terç del segle XIX en resposta i oposició a un estat de profunda i secular *decadència* lingüísticocultural, la qual cosa s'hauria substanciat en un vigorós redreçament col·lectiu. Un dels millors coneixedors de la *Renaixença*, Manuel Jorba, l'ha qualificat de «moviment complex i plural, no reduïble a una única opció cultural, la literària, ni a una única direcció ideològica», i n'ha destacat el determini de «seleccionar i recuperar els signes considerats caracteritzadors d'una identitat nacional catalana diferenciada i de definir-la».⁷¹ Des d'una perspectiva prou diferent, també coincideix amb aquesta dimensió globalitzadora un altre investigador, l'antropòleg Llorenç Prats, que defineix la *Renaixença* com un «moviment ideològic, d'expressió fonamentalment literària, que propugna una determinada definició i representació simbòlica de la idea de Catalunya i de la catalanitat».⁷² En general hi ha força consens a considerar la *Renaixença* com un fenomen ampli, no reduïble únicament a un moviment literari.

Aquest relatiu acord a què fem referència no és extensible, però, a altres aspectes fonamentals, qüestions totes imbricades, com l'abast i la significació concreta del concepte; la seva cronologia i periodització; el tipus de manifestacions literàries i culturals que haurien d'encabar-s'hi amb propietat; la seva utilitat com a *descriptor literari* (manllevant l'expressió de Josep M. Domingo);⁷³ els mèrits que precisament li correspondrien en la rehabilitació de la llengua i en la consolidació d'una literatura catalana moderna, o les seves implicacions i projecció polítiques. El debat no és nou, en absolut,⁷⁴ però d'uns quants anys ençà tota una sèrie de

68. Vegeu la intersecció entre aquests elements a Manuel JORBA, «Literatura, llengua i Renaixença: la renovació romàntica», a *Història de la cultura catalana*, 1995, p. 77-132.

69. Llorenç PRATS, *El mite de la tradició popular. Els orígens de l'interès per la cultura tradicional a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona, Edicions 62, 1988.

70. Lídia ARNAU, «L'Escola Històrica del Dret a Catalunya», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), núm. 15 (2009), p. 153-170; Lídia ARNAU, «El moviment codificador de mitjan segle XIX: la defensa del dret propi des de Barcelona», *Barcelona*

Quaderns d'Història (Barcelona), núm. 10 (2004), p. 203-217.

71. Manuel JORBA, «La Renaixença», a Joaquim MOLAS, *Història de la literatura catalana: Part moderna*, Barcelona, Ariel, 1986, col·l. «Història de la Literatura Catalana», núm. 7, p. 10.

72. Llorenç PRATS, *El mite de la tradició popular...*, 1988, p. 33.

73. Josep M. DOMINGO, «Renaixença: el mot i la idea», *Anuari Verdaguier* (Vic), núm. 17 (2009), p. 215-234.

74. Jordi CASASSAS, *La fàbrica de les idees: Política i cultura a la Catalunya del segle XX*, Catarroja, Barcelona, Afers, 2009, p. 113 i s.

treballs de naturalesa prou diversa han sotmès el moviment a una crítica i revisió profundes.⁷⁵ En aquest sentit, i sense poder-hi entrar a fons, és evident que aportacions com les d'Albert Rossich refusant fonamentadament el concepte de *Decadència*, company correlatiu necessari de la *Renaixença*, i les evidències creixents que les dècades de 1830 a 1850 més aviat estarien marcades per una continuïtat de la tradició literària anterior i pel creixent abandonament del català com a llengua culta, obliguen a repensar moltes coses.

Com és sabut, l'estatus de la llengua catalana a primers del vuit-cents estava greument afectat per un avançat estat de diglòssia i tenia un paper molt subordinat com a llengua de cultura enfront del castellà.⁷⁶ És prou coneguda l'expressió de Capmany, segons el qual el català era, a finals del set-cents, «un idioma antiguo provincial, muerto hoy para la República de las letras,⁷⁷ meramente provincial y plebeyo».⁷⁸ A començament del segle XIX, el català era indiscutiblement la llengua del poble, l'única coneguda i utilitzada massivament. Malgrat les disposicions constrictores de la monarquia borbònica, n'és constatable encara una presència més o menys estimable, segons els casos, en certs àmbits de l'Administració local, del govern eclesiàstic i de l'ensenyament, de l'activitat comercial o de la nota-

75. Sense ànim d'exhaustivitat, Josep FONTANA, *La fi de l'Antic Règim...*, 1996, p. 429 i s.; Josep Maria FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida: Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*, Barcelona, Curial, 1992, especialment p. 127-233; Albert ROSSICH, «La literatura catalana entre el Barroc i el Romanticisme», *Caplletra* (València), núm. 9 (1990), p. 35-57; Albert ROSSICH, «Les arrels literàries de Verdaguer», *Ausa* (Vic), vol. 17, núm. 136 (1996), p. 39-60; Joan Lluís MARFANY, «En pro d'una revisió radical de la Renaixença», a *Professor Joaquim Molas: Memòria, escriptura, història*, vol. II, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2003, p. 635-656. Algunes d'aquestes qüestions tenen ressò a Jordi GINEBRA, «La ideologia de la Renaixença: col·lisions entre llengua, nació i modernitat», a *Llengua, nació i modernitat: Projectes i conflictes en la Catalunya dels segles XIX i XX*, Valls, Cossetània, 2010, p. 31-51. Vegeu, també, les apreciacions de Margarida CASACUBERTA, «Els valors de la Renaixença: sobre Barcelona, l'orgull burgès i el treball dels catalans», *Barcelona Quaderns d'Història* (Barcelona), núm. 12 (2005), p. 53-79.

76. Sobre l'estat de la llengua catalana al segle XIX, vegeu Pere ANGUERA, *El català al segle XIX: De llengua del poble a llengua nacional*, Barcelona, Empúries, 1997; Joan Lluís MARFANY, *La llengua maltractada: El castellà i el català a Catalunya del segle XVI al segle XIX*, Barcelona, Empúries, 2001; Joan Lluís MARFANY, *Llengua, nació i diglòssia*, Barcelona, L'Avenç, 2008; Jordi GINEBRA, «Una època de crisi: la llengua catalana en el primer terç del segle XIX», a *Llengua, nació i modernitat...*, 2010, p. 11-29; Josep MORAN, «Consideracions sobre els liberals espanyols i la llengua catalana», a *Treballs de lingüística històrica catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, p. 169-185.

77. Antonio de CAPMANY, «Apendice de algunas notas», a *Memorias historicas sobre la marina comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, vol. II, Madrid, Imprenta de D. Antonio de Sancha, 1779, p. 54.

78. Antonio de CAPMANY, «Prologo», a *Memorias historicas...*, vol. IV, 1792, p. XIV.

ria. També se'n consta l'ús, progressivament menor, en els dietaris i la correspondència privada, i en publicacions i impresos diversos, fonamentalment adreçats a un consum popular. S'ha subratllat que va ser especialment a partir del segon terç del segle XIX, coincidint amb la consolidació del nou espai polític liberal espanyol, que s'expandí la substitució lingüística i s'accelerà i s'intensificà la diglòssia, que ja comptava amb un llarg recorregut. Tal fenomen s'explicaria no només perquè l'homogeneïtzació lingüísticocultural passà a ser un objectiu programàtic i perquè l'Estat disposava d'instruments cada cop més eficaços per fomentar-lo i imposar-lo, sinó també perquè certs sectors de la població catalana havien anat assumint aquell procés com a lògic i irreversible, conforme a la modernitat política i cultural.

Els historiadors de la llengua i la literatura catalanes han remarcat l'aparent paradoxa que fos justament en les dècades centrals del segle, amb la consolidació d'un panorama sociolingüístic plenament diglòssic i de clara recessió de la llengua catalana en àmbits diversos, quan s'haurien començat a produir els primers símptomes d'una marcada voluntat de rehabilitar el català com a llengua literària culta i de millorar-ne la consideració social.⁷⁹ En aquest sentit, el pròleg-manifest que Joaquim Rubió i Ors (1818-1899) va donar al seu volum de poesies l'any 1841 sembla revelar l'inici d'un canvi d'actitud important. Deia Rubió que pretenia «recordar á sos compatricis llur passada grandesa, y desterrar la vergonyosa y criminal indiferencia ab que alguns miran lo que pertany á sa patria»; reprovava els que «se avergonyeixen de que se los sorprengue parlant en català», i proposava treballar per a la producció d'una «lliteratura propia, a part de la castellana».⁸⁰ El canvi de posició respecte a Capmany, per posar el cas, és molt notable. El procés, és clar, va ser lent i no pas exempt de dubtes i contradiccions. Sense anar més lluny, un dels prohoms del moviment, Milà, el 1854 expressava nítidament des del *Diario de Barcelona* la seva manca de confiança en les possibilitats de la llengua catalana com a vehicle d'una literatura i cultura modernes.⁸¹

En la consolidació del moviment, cal destacar-hi la

79. En la glossa de Josep Murgades, una «revaluació literària» i «devaluació funcional» en «relació directament proporcional». Josep MURGADES, «La Renaixença o l'inici d'una singular paradoxa», a *Llengua i discriminació*, Barcelona, Curial, 1996, p. 139.

80. Joaquim RUBIÓ Y ORS, *Lo Gayté del Llobregat: Poesias de Don Joaquim Rubió y Ors*, Barcelona, Estampa de Joseph Rubió, 1841, p. IV, VII i X-XI.

81. Manuel MILÀ I FONTANALS, «Cultivo de la literatura provincial», a *Obras completas del Doctor D. Manuel Milá y Fontanals catedrático que fué de literatura en la Universidad de Barcelona: Coleccionadas por el Dr. D. Marcelino Menéndez y Pelayo*, vol. IV, Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer, 1892, p. 174. Citat a Manuel JORBA, *Manuel Milá i Fontanals en la seva època: Trajectòria ideològica i professional*, Barcelona, Curial, 1984, p. 173.

importància de la definitiva instauració dels certàmens poètics anuals dels Jocs Florals de Barcelona, l'any 1859, els quals van convertir-se en una plataforma central en la vida literària del país. Amb totes les seves limitacions, la institució va ser un estímul important per a la producció poètica en llengua catalana i va detenir un paper molt notable en la consagració i projecció social dels escriptors en aquesta llengua.⁸² El 1862, un aleshores jove Terenci Thos i Codina (1841-1903) comentava des de la *Revista de Catalunya* la trajectòria dels Jocs Florals després de les tres primeres edicions i puntualitzava que, per a ell, aquella «restauració» posava de manifest «un revifament del esperit nacional» a Catalunya. Això, però, no qüestionava la pertinença a Espanya: «Catalunya es y vol esser are y sempre espanyola, mès sens deixar de esser per això catalana».⁸³

Els Jocs Florals van ser de seguida criticats i satiritzats des de determinats ambients culturals i literaris, ideològicament avançats, que els titllaren d'anacrònics, elitistes i ideològicament conservadors, i en repudiaren el model de llengua arcaic i artificios, allunyat del català del carrer. La constatació de la tensió i el conflicte entre aquests medis diferenciats, però, no hauria d'amagar certa osmosi. Sigui com sigui, és evident que si la revifada de l'ús de la llengua catalana en el món de les lletres va acabar sent un fet (amb la precarietat que es vulgui), és perquè contemporàniament es produí, també, una vigorosa activitat cultural i literària de caràcter popular que trobem representada en Josep Anselm Clavé (1824-1874) i les seves societats corals d'obrers, o en el teatre de Frederic Soler, *Pitarra* (1839-1895); Conrad Roure (1841-1928), i d'altres, els quals establiren prolífica i eficaç col·laboració amb l'editor Innocenci López (1829-1895), i comptaven amb un públic i mercat apreciables. L'aparició, sobretot a partir de la segona meitat de la dècada de 1860, de publicacions periòdiques com el *Calendari del Pagès*, *Lo Noy de la Mare* o *Lo Gay Saber* és un símptoma clar d'una certa rehabilitació de la llengua catalana. Tot plegat afavorí la conformació d'una cultura autòctona en català.

82. Sobre els Jocs Florals, podeu veure Josep MIRACLE, *La restauració dels Jocs Florals*, Barcelona, Aymà, 1960. Més recentment, s'ha publicat Josep M. DOMINGO (ed.), *Barcelona i els Jocs Florals, 1859: Modernització i romanticisme*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura. Museu d'Història de Barcelona, 2011.

83. Terenci THOS Y CODINA, «Restauració dels Jochs Florals de Barcelona», *Revista de Catalunya* (Barcelona), núm. 1 (1862), p. 254-262.

5. A LA RATLLA DE 1860

Darrerament, s'ha emfasitzat com, en un context de profundes transformacions culturals, polítiques i urbanes, els Jocs Florals van ser un «suggestiu instrument intel·lectual de representació i de monumentalització», «exponent i escena de l'ambició de les elits locals».⁸⁴ És convenient recordar que el mateix 1859 en què van instituir-se els Jocs Florals va ser aprovat el *pla Cerdà* d'urbanització de l'Eixample de Barcelona, símbol de l'expansió i la modernització de la ciutat espanyola més industrial de l'època. Balaguer, aleshores cronista oficial de la ciutat i un dels responsables de la «restauració» d'aquell certamen literari, va rebre l'encàrrec de l'Ajuntament de proposar els noms per als nous carrers de la ciutat. El projecte que Balaguer va sotmetre al consistori barceloní, aprovat amb algunes modificacions, configurà una veritable «toponímia identitària».⁸⁵ Segons explicaria a *Las calles de Barcelona* (1865-1866), amb la seva tria havia pretès deixar ben traçada la «fisonomia histórico-política de Catalunya». La tria de Balaguer incorporava referències al passat històric del comtat de Barcelona i la Corona d'Aragó; rememorava «las glorias populares y cívicas de la nacionalidad catalana y sus libres Instituciones», i ofería una galeria àmplia de personalitats que invocaven les *glòries* militars, científiques i literàries del Principat.⁸⁶ No oblidà, tampoc, la referència a les activitats econòmiques (el Comerç, la Marina i la Indústria). En suma, configurà un discurs públic que volia posar de manifest una determinada personalitat històrica de Catalunya i entroncar la imatge d'un passat esplendorós amb el *ressorgiment* contemporani del país. Era, certament, una manera d'exhibir mèrits i fomentar l'autoestima del col·lectiu, de representar-se i capitalitzar-se simbòlicament.

84. Josep M. DOMINGO, «Barcelona i els Jocs Florals, 1859. Literatura, modernització urbana i representació col·lectiva», a Josep M. DOMINGO (ed.), *Barcelona i els Jocs Florals...*, 2011, p. 46 i 67.

85. Joan PALOMAS, «Víctor Balaguer i la toponímia identitària: formació del primer nomenclàtor de l'Eixample de Barcelona», a Jordi CASASSAS (coord.), *Les identitats...*, 2009, p. 293-316. Vegeu, també, Stéphane MICHONNEAU, *Barcelona: memòria i identitat. Monuments, commemoracions i mites*, Vic, Eumo, Universitat de Vic, 2002, p. 35-55.

86. VÍCTOR BALAGUER, *Las calles de Barcelona: Origen de sus nombres, sus recuerdos, sus tradiciones y leyendas*, vol. 1, Barcelona, Salvador Manero, 1865, p. 434-435.